

ONOMÀSTICA DE SANAÜJA. I: ELS TOPÒNIMS

Xavier ARDERIU MONNA

CORRENTS D'AIGUA

1. **Ribera de Sanaüja** (riberç): també anomenada ribera de Lloberola, entra al poble des del terme de Biosca, a l'est de Sanaüja, i travessa tota la vila de nord a sud; posteriorment, es troba amb el Llobregós a Vilanova de l'Aguda. Hi ha una certa confusió amb la ribera de Sallent, hi ha qui considera el riu que travessa la vila com la ribera de Sallent; en realitat, però, la ribera de Sallent acaba a la frontera entre Sanaüja i Pinell, al sud de Sallent, antic poble avui deshabitat.

2. **Riu Llobregós**: els vilatans l'anomenen també la Canal del Riu; entra al terme municipal de Sanaüja pel sud-est i recorre, gairebé de forma paral·lela, el límit municipal amb Torreflor, a uns 200 m. de distància; posteriorment, surt per Vilanova de l'Aguda, en direcció al Segre.

3. **Torrent de Farà**: rierol discontinu d'aigua que neix al nord-est del terme i desemboca a la ribera de Sanaüja a l'alçada dels Horts Nous.

A la p. 34 del Ll. de 1673, llegim: «Francesch Hobach per lo Torrent de Farà», i a la p. 35, «a pagat Joan Hobach». Retrobem aquest Joan Obach al llevador de 1689, a la p. 6: «Item Joan Obach pagès de La Botera per lo Torrent de Farà». Potser podem relacionar BOTERA amb un antic topònim, avui no conservat a la vila, però sí a d'altres pobles de la zona (DECAT, II, 165). Coromines, de fet, remarca el paral·lisme semàntic entre TORRENT i BOTERA.

A la p. 148 del Ll. de 1689 encara podem llegir: «Item Joan Blanch i Philip Moles son gendre per la casa de Farrer de la Botera».

FONTS

4. **Font de l'Ambe** (láybç): situada al Torrent de Farà.

5. **Font de Biscarri**: a la ribera de Sanaüja, prop del límit territorial amb Pinell, presenta una petita presa, la Presa de Biscarri.

6. **Font de Ferro**: al n. de la vila, aprofita també l'aigua de la riera de Sanaüja.

7. Font de la Plaça: a la Plaça Major del poble, al costat de la Col·legiata de Sta. Maria.

8. Font Verge del Pla: de moderna construcció, al costat de les runes del convent de N^a Sra. del Pla, al s. de la vila.

PONTS

9. Pont: el més característic de la vila, permet l'accés al nucli del poble des de la carretera que va de Ponts a Calaf. És un pont antic; no sabem exactament la data de la seva construcció, però sembla el mateix al qual es fa referència al Ll. de 1689 (p. 150): «Item (...) Jaume Gualdo per encarregació del ort d'en Solsona adellà del pont qui va al molí del oli»; el molí de l'oli es trobava a l'entrada del poble, on ara hi ha uns blocs de pisos, en una zona molt propera al pont que ens ocupa.

10. Pont de pinyol: sobre l'encreuament del riu Llobregós amb la carretera que va a Guissona, al costat de Mas Pinyol.

11. Pont nou: sobre l'encreuament de la ribera de Sanaüja amb la carretera que va de Ponts a Calaf, al s. de la vila. Construït com a conseqüència de la Guerra Civil.

CAMINS

12. Camí de Lloberola: prop del Torrent de Farà, el camí de Sallent desvia un ramal cap a Lloberola, antic nucli, encara avui habitat, molt atractiu per alguns elements arquitectònics del cementiri.

13. Camí de Puigsarner: surt del s. de la vila, de la carretera que va de Ponts a Calaf, al costat de Les Portelles. També podem accedir a Puigsarner a partir d'un camí que voreja el riu Llobregós, des de la carretera de Guissona, a l'alçada del pont de Pinyol, recorrent totes les masies de la ribera del riu (Camats, Piquer, Les Torres, ...), fins a la carretera que va de Biosca a Guissona.

14. Camí de Sallent (sel=n): surt del n. del poble cap a Sallent, nucli deshabitat però digne d'ésser visitat, amb elements aràbics en algunes de les seves construccions.

15. Camí Real (reál): és l'antic camí principal del poble, que surt del n.o. en direcció al Castell de Sanaüja i posteriorment cap a la Masia Blanca, la Masia negra i Mas Catí, sortint després per Vilanova de l'Aguda. És camí empedrat.

16. Camí Vell de Ribelles: emprat com antiga via de comunicació entre Sanaüja i Ribelles, avui substituït per la carretera de Ponts a Calaf.

MUNTANYA

17. El Calvari: turó situat just al n. de la vila, dominant-la, i sobre el qual es troba instal·lat el Castell de Sanaüja.

18. **Cantaperdiu** (kantaperdiú): també anomenat la Canaleta (kanaléta), de 545 m. d'altitud, a l'e. de la vila. En els terrenys d'aquest turó s'hi troba guix.
19. **Rocabandera**: protegeix la vila per l'o., amb 523 m. d'altitud.
20. **Els Pirineus**: al n.o. del municipi, sobre els masos Catí, Masia Blanca i Masia Negra, zona muntanyosa, a la qual es pot accedir des del poble a partir del Camí Ral.

MASIES I CASES DEL TERME

21. **Avellana El Caus**: al n. de la vila, al costat de la ribera de Sanaüja, al s. de la Font de Ferro. A la p. 114 del Ll. de 1689: «Item lo dit reverent Isidro Font per encarregació de la Avellana de Magdalena Solsona a 3 de novembre», relacionable amb un possible conreu de la peça coneguda amb el mateix nom, a la qual posteriorment s'hauria afegit el cognom del propietari (Caus). Al testament de Josep Cerra (nº 8), el 15 d'abril de 1709, nomena com a hereu el seu germà, dit «Pere Joan dels Avallanos», també relacionable amb aquesta heretat.
22. **El Munt** (el mún): al n.e. de la vila, sobre el Torrent de Farà, accessible a partir del camí de Lloberola. A les p. 12 i 27 del Ll. de 1673 es repeteix la mateixa frase: «Lo Munt: M. Onofre Nogués del Munt per consigna de Pere Joan Rossea», i és Magí Farràs qui paga (p. 13). Al Ll. de 1689: «Item lo pobill Nogués del Munt per consigna de Pere Joan Rossea al 18 de janer», repetint-se l'operació el 28 de febrer. En el mateix document, a la p. 12, Pau Gualdo, sastre, paga una lliura a Pere Pau París «per lo tros del munt»; el 24 de febrer, i el mateix dia, l'hereu de Pere Fargues, fuster, paga onze sous també a Pere Pau París pel mateix concepte. Finalment, l'onze de novembre, Pere Joan Rossea paga quatre lliures «per la casa i eretat del munt». Conservem també el testament de Maria Puit, del Mas del Munt (nº 9), el 8 de juny de 1710, la qual declararà hereu universal el seu fill Lluís.
23. **El Vilàs** [= Vilars]: situat al s. de la vila, just a la sortida del pont vell, és una construcció bastant extensa amb restes de ceràmica d'un antic poblat, potser ibèric. El Vilàs el tenim documentat a la p. 74 del Ll. de 1689, «Item Ignasi Combelles per encarregació del Vilàs de Onofre Manonelles, que antes ere de Gaspar Ramon, als 4 de Juliol».
24. **Ca l'angelet** (ká lanželét): prop de l'Heretat del Munt, al n.e. del municipi.
25. **Cal Colomer**: juxta del poble, a l'o., entre el nucli urbanitzat i el turó de Rocabandera.
26. **Ca l'Isidro** (lizídro): granja al s. del poble, també coneguda com el «Quartel», situada on hi havia una antiga caserna de la Guàrdia Civil.
27. **Cam Caelles**: casalot deshabitat al s. del Pont Nou, al costat de la Ribera de Sanaüja.

- 28. Mas Bellons:** conegut també com *Els Bellons*, situat al n. del terme, al límit amb Pinell; el camí de Sallent hi passa pel costat. Sembla factible pensar en un origen de *BELLONS* a partir de l'antropònim *ABELLÓ*, el qual hauria perdut la vocal àtona inicial; de fet el cognom *Belló* apareix sovint en els documents estudiats; és un cognom fortament relacionat amb la Sanaüja del s. XVIII. En una carta d'Armengol Cergueda a Ignasi Serradell, el 9 de setembre de 1814 (nº 31), apareix el nom de Manel Font com a «senyor dels Bellons».
- 29. Masia Baixa:** al s. de la Font de l'Àlber, al Torrent de Farà.
- 30. Masia Blanca:** al s.o. del Mas Catí, també accessible pel Camí Real, ja prop de Vilanova de l'Aguda.
- 31. Mas d'Auró:** al s. del terme municipal, seguint un ramal del camí de Puigsarner que ve de Mas Piquer, a la riba del Llobregós.
- 32. Mas Camats:** conegut també coim *Els Camats*, a la riba del riu Llobregós, accessible a partir del camí que surt prop del pont de Pinyol, passat Mas Casanova. En testament, Caterina Balaguera, habitant Puigsarner, el 4 d'octubre de 1637 (nº 3), confessa deure «7 ducats a na Camats dels Camats», juntament amb altres deutes a gent de Ribelles i Sanaüja. El cognom Camats té una gran tradició a la vila.
- 33. Mas Catí:** conegut també com Cal Catí, accessible pel Camí Real, a la zona coneguda com Els Pirineus.
- 34. Masia del Cardona:** s'hi arriba des de la vila, pel camí de Sallent, passat el ramal del camí de Lloberola. En testament, Maria Clusell, el 12 de febrer de 1707 (nº 7), afirma que el document fou redactat «en casa de ma pròpia habitació dita lo Mas Cardona». La Masia de Josep Cardona que apareix en el testament del rector de Cabó, Fèlix Planes, el 25 de juny de 1736 (nº 23), no sembla que tingui cap mena de relació amb el Mas Cardona que ens ocupa.
- 35. Mas Casanova:** també dit *La Casanova*, accessible a partir del camí que surt del Pont de Pinyol, a la riba del Llobregós; és la primera masia que trobem venint de la carretera. El document nº 21 és el testament de Rosa Condal, muller de Joan Condal, pagès de Lloberola i natural d'aquesta vila, però «habitant vui en la Casa Nova terme de la vila de Sanahuja». En aquest testament, del 6 de febrer de 1735, queda com a hereu el seu fill Jaume, mentre que a Maria, la filla gran, li deixa les peces de roba, «ropillas, faldillas, gipons y devantals». En un full de comptes de la Comunitat de preveres de Sanaüja, del 1850 (nº 39), podem llegir: «Per les heretats de la Alsina, Granullés y Casa Nova té la Comunitat complertas las celebracions, de la mateixa conformitat disposaren sos fundadors, y de son compliment consta en dits codern y tauló», reflectint alguna mena d'acte religiós celebrat a aquestes finques o per consigna de dites finques.
- 36. Masia dels frares (mazię dels fráres):** al costat de la carretera que va de Ponts a Calaf, al s. de la vila, prop de la Torre Combelles.
- 37. Mas de les Torres del riu:** és una altra de les masies vorejant el Llobregós, entre Mas Camats i Puigsarner. En el testament de Josep Cerra (Serra) del Mas

de les Torres del Riu, del 15 d'abril de 1709 (nº 8), actua de marmessor «Josep Cerra major mon avio y padrí, pagès de dit Mas de las Torras»; i són nomenats hereus els germans del difunt, Pere Joan i Rosa. És dubtós que la referència a «las Torras de Na Parissa» que apareix al testament d'Agustí Grau, canonge de Ponts, l'11 de desembre de 1711 (nº 10), es pugui relacionar amb el mas en qüestió, la proximitat cronològica amb el document nº 8 fa incert un canvi de denominació, tot i que s'hagués produït un hipotètic canvi de propietari (Serra → París).— Sembla clar que el renom de Joan Serra, «lo xiquet de les Torres», que apareix al Ll. de 1689 (p. 43), correspon a un habitant d'aquest mas de la riba del Llobregós: la coincidència de cognoms amb el Josep Cerra de 1711 així sembla demostrar-ho. Per contra, la Torre de Fabregat que apareix al mateix Ll. (p. 47) no seria la masia que ens ocupa.

38. Mas Mirambell: a l'o. del terme, prop de l'encreuament entre el riu Llobregós i la ribera de Sanaüja. És difícil de documentar correctament i amb certesa aquest mas, per la quantitat de Mirambells en una zona molt reduïda.

39. Masia negra (mazię negra): al n.o. del municipi, gairebé al límit amb Vilanova de l'Aguda, accessible des del Camí Real.

40. Mas Pinyol: conegut també com a Mas Pinyolà, prop del límit amb Torreflor, en una petita elevació de terreny, tocant a la carretera que va a Guissona.

41. Mas Piquer: també a la riba del Llobregós, a la ribera del s., sota Puigsarner i al costat del Mas Dauró. El document nº 2, llarg procés judicial de Francesc Viladebaig contra Jaume Potrony, entre 1644 i 1649, diu que aquest últim vivia al Mas de Piquer, on també hi havia el terreny de les Comes de Piquer. Josep Coscullola, de Puigsarner, en el seu testament, 12 de febrer de 1719 (nº 16), deixa al seu fill, entre altres peces de terra, «la cullita de las ribas de Piquer», sens dubte referint-se a una partida de terra del marge del riu Llobregós, prop del Mas de Piquer.

42. Puigsarner (pużarné): accessible a partir del camí que porta el seu propi nom, és un antic nucli de cases amb molta tradició històrica, al a vora del Llobregós, avui pràcticament deshabitat. En l'escassa toponímia actual escrita d'aquesta zona (GECC; mapa militar), podem llegir formes com *PUIGARNÉ*, *PUIG-ARNER*; sembla que la —s— s'ha considerat com una reminiscència de l'article, o bé no s'ha transcrit pel fet de no ser pronunciada, pel contacte fònic amb la (ż). Cal tenir molt present que, en la totalitat dels documents estudiats, apareix la forma *PUIGSALNER*, és a dir, presumptament derivada de *SALINER*, i no d'*ARNER* o *ARENER*; potser seria difícil de recuperar per a la toponímia la forma primitiva, amb —s— i —l—, fins i tot de cara a la fonètica, però crec que seria interessant de conservar, almenys, la —s— etimològica, i admetent la lògica evolució del tipus *PUIGSAL(I)NER* > *PUIGSARNER*. La documentació demostra la vitalitat que tingué el conjunt de cases que formava Puigsarner. El 4 d'octubre de 1637 (nº 3) fa el seu testament Caterina Balaguer de Puigsarner, actuant com a testimoni Manel Solanelles i Agustí Bordes, «tots fadrins y habitants en Puigsalner», i, com a familiars de la difunta, Gerònima,

Joan, Joana i Maria, fills, i Pau Balaguer, espòs, tots del mateix lloc de Puigsarner. Al Ll. de 1689, p. 76, Marc Vilaprenyó era també habitant de Puigsarner, i al doc. n° 5, del 12 de març de 1693, Maria Mascona de Selvanera cedeix l'heretat de Mas Mascó (Selvanera) a Gaspar Grau de Puigsarner. El 12 de febrer de 1719 fa el seu testament en Josep Coscullola (n° 16), «pagès del lloch de Pugsalner terme de la vila de Sanaüja», deixant com a hereu el seu fill Josep; i el dia 9 de maig del mateix any, Josep Vilaró, també de Puigsarner, fa el seu testament (n° 17), essent-ne beneficiari el seu cosí, «Saldoni Grau, pagès de dit lloc de Pugsalner». Per acabar, Josep Coscullola, habitant d'aquest petit nucli, és documentat com a testimoni del testament de Maria Puig del Mas de Montanyana (Selvanera), el 10 de desembre de 1752 (n° 27).

43. **Torre Combelles** (kombéjēs): gran masia blanca, tocant a la carretera que va de Ponts a Calaf, un km. al s. de la vila. Aquesta heretat havia estat propietat dels agustinians de N^a Sra. del Pla, els quals hi edificaren una capella que encara es conserva (GECC, 9, 126). Al testament de Fèlix Planes, rector de Cabó, el 25 de juny de 1736 (n° 23), aquest sol·licita d'ésser enterrat «en una de las sepulturas y tombas de Casa Combelles, puix tinch llicència de Bonaventura Combelles y Rossea mon cusí». Cal destacar l'enorme tradició que té el cognom Combelles a la vila de Sanaüja.

ALTRES CONSTRUCCIONS DEL TERME

44. **El castell de Sanaüja**: situat just al n. de la vila, sobre el Calvari; avui es troba pràcticament enrunat; només destaca la paret frontal amb l'antic campanar de l'església del recinte. Per tal de seguir documentalment la història del castell de Sanaüja, vegeu *Els Castells Catalans*, ed. Rafael Dalmau, Barcelona (VI, 695-701). La documentació que conserven del Castell, pel que fa als segles XVII-XVIII, és més aviat escassa, l'època d'esplendor havia passat. Com hem dit, la part del castell que tingué major pervivència fou la capella, el campanar de la qual es continuava utilitzant quan el castell era ja en runes. Algunes referències a Sant Joan del Castell, al Ll. de 1689, p. 32: «Item lo reverent Joan Combelles per la servitud del benefici de Sant Joan del Castell»; i també referències a N^a Sra. del Castell, al testament de Josep Cerra, el 15 d'abril de 1709 (n° 8), i en uns rebuts de 1825 (n° 40h). Aquesta Verge del Castell tenia una imatge romànica que posteriorment passà a l'església del poble, la Col·legiata de Sta. Maria, d'origen gòtic, que substituï la capella del Castell. La imatge fou destruïda l'any 1936.

45. **Molí de farina**: juxta el n. del poble sota els Valls, al costat del Gorg. El Ll. de 1689 documenta tres moliners, Joan Carreres, Valentí Plana i Joan Puyades; i l'any 1538, la Comunitat de preveres de Sanaüja prestà als còsols de la vila 400 lliures per a la construcció d'un molí (GECC, 9, 124).

45a. **Molí dels Bellons**: situat a l'heretat de Mas Bellons, amb la presa dels Bellons, al riu.

45b. **Molí de l'oli**: avui ja desaparegut; era situat a l'entrada del poble una

mica més enllà del Pont vell, i d'aquí el fragment del Ll. de 1689, «Item Jaume Gualdo per emcarregació del ort de adellà del pont qui va al molí del oli» (p. 141).

PECES DE TERRA

46. Les aureres: (lez aurrères): terreny proper a Puigsarner, al n. d'aquest petit nucli de cases. Al Ll. de 1689 (p. 106), el 21 de novembre, Monistirol paga tres lliures «per la albareda de Maradsach». No trobem cap altra referència, i és arriscat d'identificar aquesta al·lusió amb el nostre topònim, però sí sembla clara l'etimologia a partir d'*Àlber*, *Albereda*, seguint la pronúncia típica de la zona, (áɫbɛ), amb una evolució del tipus *Aub(e)reda* > *Au(b)reda* > *Aurera*.

47. La Candemola: (kandemóla): al s. de la vila, sobre la carretera que va de Calaf a Ponts, sota Els Solers. El litigi entre Francesc Vilaprenyó i Jaume Potrony del Mas de Piquer, entre els anys 1644 i 1649 (nº 2), té el seu origen en la possessió d'aquesta peça de terra, dita *Camp de Mola*. El topònim, en un principi masculí, ha perdut el seu contingut semàntic i s'ha estabilitzat en l'actual *Candemola*.

48. Collmargat: aquest terreny toca a Les Gesses, sota els inicis de la carretera que va a Guissona, tocant a Els Tolls. És una mica arriscat d'establir l'origen d'aquest topònim: Podem optar per dues possibles solucions; entenem *Coll* com una petita elevació, un turó, potser ben delimitat en els seus contorns (*Margat* provinent de *Marge*, o potser de *Marjal* [DECAT, V, 485-487 i 491-492], o potser conegut per la presència de *Margall*, tipus d'herba perniciosa, en aquest terreny (DECAT, citació anterior), amb una possible derivació *Coll Margallat* > *Coll Margat*, amb una hipotètica dissimilació de les palatals. Al Ll. de 1673, el 8 de febrer, Francesc Monestiró paga dues lliures «per encarregat de la vinya de Collmargat (p. 18), i aquesta vinya torna a aparèixer al Ll. de 1689 (p. 43 i 47).

49. La Colomina: ja al límit amb Vilanova de l'Aguda, sobre la carretera que va a Ponts, a l'o. dels Perellons.

50. La Coma de l'Om: (dɛ lóm): tocant a les Costes, a l'e. del municipi, al límit amb Biosca.

51. Les Costes: terreny de bancal, de costers, al s.e. de la vila, sobre la peça dels Solers. Al Ll. de 1673, el fill de Pere Sala paga dues lliures per un tros de la Costa (p. 26), el mes de febrer, i el 29 de març, pel mateix concepte, Margarida Codina paga sis sous (p. 38). Pel que fa al Ll. de 1689, el 29 de març, Joan Codina de la Costa paga sis sous per un concepte que no apareix (p. 4), operació que es repeteix (p. 62, 126 i 144). El 9 d'abril, Ramon Ribó paga dues lliures i deu sous per «la vinya de la costa de Comayuncosa» (p. 10); també Jaume Sala paga «per lo tros de la Costa», en aquest cas dues lliures (p. 16). Al document 40j, uns fulls de llevador de la primera meitat del segle XIX, es diu que pertanyen a la comunitat de preveres «los olivers de las costas ditas los Solers». La gran proximitat entre Les Costes i Els Solers i llur semblança pel que fa a la composició del terreny pot provocar errors de documentació; potser les referèn-